

HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA SÜNNET / HADİSLERİN TEDVİNİ

Hiç şüphesiz hadis tarihinin en önemli konularından biri, asr-ı saadetten hadis kaynaklarının oluşumuna kadar geçen süre içerisinde hadislerin nasıl korunduğu ve tespit edildiği meselesidir.

Hadis tarihi incelendiğinde, hadis ilminin oluşumunda şu dört önemli aşamanın varlığı dikkat çekmektedir. Bunlar:

1. Ezberleme (Hıfzu'l-Hadis)
2. Yazma (Kitâbetü'l-Hadis)
3. Toplama (Cem ya da Tedvinu'l-Hadis)
4. Kitaplaştırma (Tasnîfu'l-Kütüb)

Daha önceki bölümlerde hadislerin ezberlenmesi ve yazılması üzerinde durmuştuk. Bu bölümde hadislerin toplanması üzerinde durmak istiyoruz.

I. Hadislerin Toplanması (تدوين الحديث)

'*Tedvin*', sözlükte 'toplamak, cem etmek, dağınık şeyleri bir araya getirmek' demektir.¹ Bir hadis terimi olarak tedvin, "hafızalarda ve sahifelerde mevcut, dağınık vaziyetteki hadis metinlerinin herhangi bir tasnife tabi tutulmaksızın bir araya getirilmesi" anlamına gelir. Bu tanımda iki önemli husus dikkat çekmektedir: Birincisi yazıya geçirilmemiş hadis metinlerinin yazıya geçirilmesi, *İkincisi ise yazılmış yahut yeni yazıya geçirilmiş metinleri toplarken herhangi bir tasnifin gözetilmemiş olması*. Buna göre, yalnızca tedvin edenin yazdığı yahut ezberlediği hadisler değil, aynı zamanda başkaları tarafından yazılmış yahut ezberlenmiş hadislerin de toplanması söz konusudur.²

Kitâbetü'l-hadis bahsinde, Hz. Peygamber hayatta iken bazı sahabilerin hadisleri yazarak "الصحيحة" adını verdikleri küçük çapta kitaplar/cüzler oluşturduklarına değinmiştik. Bunlar içerisinde Abdullah b. Amr'ın "الصادقة" adını verdiği sahifesi yahut Ebû Hureyre'den öğrencisi Hemmam b. Münebbih'in yazdığı "الصحيحة" adlı sahife, en meşhurları idi. Bunlar her ne kadar *kitâbetü'l-hadis* faaliyeti olarak kabul edilmiş olsa da, esasen kendi çapında bir tedvin faaliyetidir. Bu anlamda hem kitâbet hem de - daha sonra bahsedeceğimiz - tasnif faaliyeti, değişik zamanlarda farklı amaçlara binaen gerçekleştirilmiş hadis toplama eylemleridir. Tedvinden farklı olarak, kitâbet aşamasında oluşturulan sahifelerin, yalnızca bir sahabiye ait olduğu görülmektedir. Sahabiler, Peygamber'den işittikleri hadisleri yazmışlar, fakat başka sahabilerin Peygamberden aldıkları hadisleri toplayıp yazmayı düşünmemiş yahut Hz. Ömer'in yaptığı gibi, düşünseler bile böyle bir işe teşebbüs etmemişlerdi. Nitekim Abdullah b.Amr'ın, "الصادقة" adlı sahifesine bakmak isteyen Mücahid'e: "bu benim Resulullah'tan işittiğim es-Sahifetü's-Sâdika'dır. Benimle Resulullah arasında bu hadisleri bana nakleden hiç kimse yoktur" derken³ bu sahifeyi, Hz. Peygamber'den bizzat işitmiş olduğu hadislerden oluşturduğuna açıkça işaret etmiştir. Bu türden hadis toplama faaliyetleri Hz. Peygamber ve sahabe döneminde görülmeye başlamış olsa da, hadislerin tümüyle toplanmasını amaçlayan gerçek tedvin faaliyeti, h. I. asrın sonlarına doğru başlamış ve h. II. asrın başlarında tamamlanmıştır (h.80-120).

Kibâr-ı Tâbiîn devri denilen bu dönemde, hadislerin tedvinini zorunlu kılan bazı sebeplerden bahsetmek mümkündür. İbn Hacer, tedvini gerektiren bu faktörlerden şöyle bahseder: "...Hz. Peygamberin hadisleri, sahabe ve tabiünün ileri gelenleri döneminde tedvin ve tertip edilmemişti. Bunun iki temel nedeni vardı: Birincisi, Kuran ayetleriyle karışma endişesi; ikincisi de sahabe ve tabiünün hafızalarının kuvvetli oluşu ve birçoğunun yazıyı bilmemesiydi. Hadisleri bilen sahabilerin İslam ülkesine dağılması üzerine, Haricî, Râfîzî ve Kaderiler gibi çeşitli fırkaların ortaya attığı bidatler yayılmaya başladı. Hak ile batıl bir birine karışmaya yüz tuttu. Bu nedenle hadisler ancak Tâbiün devri sonlarında tedvin edilebildi."⁴

¹ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IX/204.

² Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.15.

³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII,2,189; Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, III/38.

⁴ İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî*, s.4

İbn Hacer'in verdiği bu bilgilere dayanarak hadislerin tedvinini gerektiren sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

1. İslam ülkesinin genişlemesiyle birlikte, hadis bilenlerin birbirinden uzak muhtelif şehir ve beldelere dağılmış olması,

2. Şiilik,⁵ Râfizilik ve Haricilik gibi siyasî akımlarla, Kaderiyye, Mürcie ve Mutezile gibi itikadî mezheplerin ortaya çıkması⁶ ve İslamî esaslar arasında yer almayan bidatların artmaya başlaması,

3. Sonunda, İslamî hakikatlerle sonradan ortaya çıkan bir takım batıl unsurların birbirine karışmaya yüz tutması,

4. Daha da önemlisi, bunlara paralel olarak hadis uydurmacılığının (vaz') başlaması, sünnetin karşısına fevkalade önemli bir tehlike olarak dikilmiş ve bu tehlikenin bertaraf edilmemesi durumunda "hadislerin tamamen yok olacağı endişesi" belirmiştir.

İşte böyle bir durum karşısında, hadisçiler cerh ve tadil faaliyetini başlatarak hadis rivayet edenleri çok sıkı bir tenkit süzgecinden geçirmişler ve neticede hadiste güvenilir olanlarla olmayanları ayırarak hadislerin sahihini sakiminden ayırdetmeye çalışmışlardır.⁷ Hadisçiler, sahih hadislerin korunabilmesi için ancak bir kitapta toplanması gerektiği kanaatini taşıyan ve hadis rivayetine düşkünlüğüyle tanınan dönemin Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'in (v. 101/719) Medine valisi Ebû Bekr b.Hazm'a (v.120/738) yazdığı şu mektupla, resmî planda ilk tedvin faaliyetini başlatmış oldular: "Hz. Peygamber'in hadislerini ve (Amra bt. Abdurrahman'ın rivayet ettiği hadislerle birlikte) sünnetleri araştır ve yaz! Zira ben alimlerin ölüp gitmelerinden ve ilmin yok olmasından korkuyorum."⁸

Halife Ömer b.Abdülaziz'in, hadislerin tedvini için Medine valisine gönderdiği bu talimatı, diğer valilere ve hadisle meşgul olan alimlere de gönderdiği anlaşılmaktadır.⁹ Nitekim Halife'nin bu emrini alanlardan biri de İbn Şihâb ez-Zühri'dir (v.124/742).¹⁰ Mâlik b. Enes'in ifadesine göre, "أول من دون الحديث: الزهري" (Hadisleri ilk tedvin eden kimse Zühri'dir).¹¹ Nitekim kendisi de: "Bu ilmi benden önce hiç kimse tedvin etmemiştir"¹² "Ömer b.Abdülaziz bize sünnetlerin toplanmasını emretti; biz de ona defter defter yazdık. O da idaresi altında bulunan yerlere bu defterlerden birer nüsha gönderdi"¹³ demek suretiyle buna açıkça işaret etmiştir. Zühri'nin tedvin etmek maksadıyla yazdığı bu hadislerin çokluğundan dolayı ancak hayvanlarla taşınabildiği ifade edilmektedir. Hatta karısı onun kitaplarının çokluğundan şikayet ederek, yazdığı bu kitapların üç kumaya bedel olduğunu söylemiştir.¹⁴

Bu haberler, Halifenin tedvinle ilgili emrini ilk gerçekleştiren kişinin Zühri olduğunu göstermektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus var ki, Zühri her ne kadar hadislerin ilk müdevvini olarak kabul edilmiş olsa da, bu, resmî anlamda böyledir; yoksa bu

⁵ Gökalp, Yusuf, "İmamet Nazariyesi Bağlamında Zeydiyye'nin İmamiyye'ye Yönelik Eleştirileri", ÇÜİFD, (Ocak-Haziran 2014), c.14, s.1, ss. 89-125, 90.

⁶ Gökalp, Yusuf, "Bölgesel Sorunların Çözümünde Mezhep Faknörünün Yeri ve Önemi", II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, Kahramanmaraş 2012, 175.

⁷ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.203.

⁸ *Buharî*, İlim, 34; *Dârimî*, Mukaddime,43; el-Hatib el-Bağdadî, *Takyid*, 105-6.

⁹ Suyûti, *Tenviru'l-Hevâlik*, I/6; Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, s.4.

¹⁰ Muhammed b.Müslim b.Ubeydullah İbn Şihâb ez-Zühri (50-124/ 670-742), meşhur bir muhaddis ve edebiyatçıdır. Ailesi yoksul olmasına rağmen, küçük yaştan itibaren ilme merak sarmış, güçlü hafızası sayesinde üç ay gibi kısa bir zaman içerisinde Kuran'ı ezberlemişti. Daha sonra zamanının büyük bir kısmını şiir ve edebiyata ayırmış ve birçok şiir ezberlemişti. Muhtemelen 20 yaşlarında iken ilmî mesaisini Hadis ilmine kaydırmıştı. Meşhur sahabe İbn Ömer'le 24 yıl birlikte yaşamıştır. Kibâr-ı Tâbiîn'den Saîd b. Müseyyib'e 7 yıl refakat etmiştir. Ebu'z-Zinâd onun hakkında der ki: "Biz helal ve haramla ilgili hadisleri yazardık. İbn Şihâb ise işittiği her şeyi yazıyordu. Ona ihtiyaç olduğu zaman anladım ki, Zühri halkın en alimiymiş" (İbn Hacer, *Tehzib*, IX/448). Ömer b. Abdülaziz ona hayrandı; halka onun ilim meclisine gitmelerini ve ilmini tatbik etmelerini isterdi. Muhaddisler, Zühri'nin sünnet üzerinde bir otorite ve en güvenilir alim olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. Zühri'nin Meğâzi, Siret, Neseb, Nâsîh-Mensuh ve Edebiyata ilişkin eserleri vardır. (Bkz. A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s.251-9; Koçyiğit, "İbn Şihâb ez-Zühri", AÜİFD., Ankara, 1976, sayı: XXI, s.51-84.)

¹¹ İbn Abdilberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, I/76.

¹² Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, s.4.

¹³ İbn Abdilberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, I/76.

¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l A'yân*, III/317.

'daha önce böyle bir faaliyete hiç kimse girişmedi, bu faaliyeti yalnızca o gerçekleştirdi' demek değildir. "Hadis kitabının daha Hz. Peygamber hayatta iken başladığı ve giderek yaygınlaştığı göz önünde bulundurulursa, tâbiün arasında kitabeti kerih gören bazı kimseler bulunmakla birlikte, sahabeden işittikleri hadisleri yazan kimselerin bulunduğu inkar edilemez. Onların bu faaliyetlerini de tedvin içerisinde mütalaa etmek gerekir. Bununla birlikte Zühri'nin ilk müdevvin olarak tanınması, onun bu sahadaki faaliyetinin daha geniş ve daha semereli olmasından dolayıdır."¹⁵

Netice itibarıyla, hadislerin kaybolmasını ve onlara yabancı unsurların karışmasını önlemek amacıyla h.II.asrın sonlarıyla II. asrın başlarında (yaklaşık 50 yıl) sürdürülen tedvin faaliyeti sonrasında hadisler, bir taraftan rivayet edilerek yazılmış, diğer taraftan da yazılmış olan metinler derlenmiş, bir araya getirilmiştir. Dolayısıyla hadis edebiyatının tasnif edilmiş en eski müstakil eserleri bu aşamada ortaya çıkmamışsa da, daha sonra ortaya çıkacak olan eserler için önemli bir alt yapı teşkil edilmiştir.

II. Hadis Tedvîninin Başlaması

Tedvîn işi, Emevi halifelerinden Ömer İbnu Abdilaziz'le başlar. Dindarlığı ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine düşkünlüğü ile meşhur olan Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah), sünneti bilen Ashab neslinin, arkadan da büyük alimlerin çeşitli sebeplerle birer birer hayattan çekilmelerini görerek hadisin kaybolacağından endişe eder. Tehlikeyi önlemek için her taraftaki mevcut âlimleri hadisin yazılması işine sevk etmeyi düşünür. Bu maksadla, halife sıfatıyla vâililere emirler, tamimler gönderir. Ömer İbnu Abdilaziz'in gönderdiği bu mektuplardan bir tanesinin metni Buhârî'de mevcuttur. Bu, Medine valisi Ebu Bekr İbnu Hazm'a gönderilen mektuptur:

"Beldende Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le ilgili rivayetleri araştır, topla ve yaz. Ben ilmin (hadislerin) yok olmasından ve âlimlerin tükenmesinden korkuyorum. Bu iş yapılırken sâdece Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünneti kabul edilsin. Âlimler mescid gibi herkese açık ve malum yerlerde oturup tedrisatta bulunarak ilmi yaysınlar, bilmeyenlere öğretsinler. Zira ilim gizli kalmadıkça yok olmaz."

İbnu Sa'd'ın kaydettiği rivayette Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) İbnu Hazm'a yazdığı mektupta şu ziyadede bulunmuştu: "...cârî, bilinen bir sünnet veya Amra bintu Abdirrahmân'ın rivâyetleri kabul edilsin..."

Dârîmi'nin rivayetinde şu ziyâde mevcut: "Sizce (veya bölgenizde) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sâbit ve sahîh olan rivâyetlerle Hz. Ömer'den sâbit olan rivâyetleri yaz".

Ebu Nuaym'ın Târîhu İsfahan'da kaydettiğine göre Ömer İbnu Abdilaziz, mektubu, bütün İslâm beldelerine göndermiştir.

Şu halde tedvîn işinden bahseden muhtelif rivâyetleri göz önüne alarak konu hakkında daha bütün bir fikre varabilmekteyiz.

Hadislerin tedvîninde Halife Ömer İbnu Abdilaziz'in bu teşebbüsünü takdir edebilmek için; Tedvîn'de en büyük hizmeti geçen ve bu faaliyete ismini veren Muhammed İbnu Şihâb ez-Zühri'nin şu itirafını bir kere daha kaydetmek isteriz:

"Bizi bu ümera (idâreciler) mecbur edinceye kadar ilmin yazılmasını uygun bulmuyorduk. (Ümerânın müdâhale ve icbarıyla bu işe girişince) hiçbir müslümanı yazmaktan men etmemek gerektiğine inandık".¹⁶

III. Hadislerin Tedvîn Edilmesine Sevkeden Sebepler

Hadislerin yazılıp kitaplar halinde bir yerde toplanmasına sevkeden gerçek âmilleri daha yakından görmekte fayda var:

1- Âlimlerin ittifakıyla bunlardan biri, Ömer İbnu Abdilaziz'in mektubunda da ifâde edilen husustur: Ulemânın inkırazı ile hadislerin yok olma endişesi: Bu gerçekten mühim bir husustur. Her ne kadar hadisler ferdi olarak yazılıyor idiyse de çoğunlukla "Ezberlenmek için" yazılıyordu ve ezberlenince yakılıyordu veya ölümler, kendisinden yazılanların imhası tavsiye ediliyordu. Yukarıda Zühri'den kaydettiğimiz rivâyet bile, hadislerin yazılması hususunda,

¹⁵ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s.204.

¹⁶ Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, 1/113-115.

ilmî çevrelerdeki tereddüdü anlamaya kâfidir.

Üstelik bu dönem, siyasî çalkantıların, iç kargaşaların sıkça görüldüğü bir devredir. 95. hicrî yılında Haccâc-ı Zâlim tarafından öldürülen, devrin meşhur muhaddisi Said İbnu Cübeyr'in kaybı bile Ömer İbnu Abdilaziz'i "hadîsler kaybolacak" diye korkutmaya yeterli bir hâdisedir. Kaldı ki, aynı hâdiseler Talk İbnu Habîb'in ölümüne sebep olur, meşhurlardan Mücâhid kıl payı idamdan kurtulursa da hapse atılır.

2- Ömer İbnu Abdilaziz'in mektubuna açık bir şekilde aksetmemiş olsa bile, tedvîne sevkeden ikinci mühim âmil, siyasî ve mezhebî ihtilaflar sebebiyle hadîs uydurma faaliyetlerinin artmasıdır. Bu hususu, Zühri'nin şu sözleri te'yîd eder: "Eğer şark cihetinden gelen ve nezdimizde meçhûl ve merdûd olan hadîsler olmasaydı ne tek hadîs yazardım ne de yazılmasına izin verirdim".

IV. Hadislerin Tedvîn Şekli

Rivâyetler, Ömer İbnu Abdilaziz'in, meseleyi bir tamimle bırakmayıp, tedvîn çalışmalarını titizlikle takip ettiğini göstermektedir. Meselâ merkezde, bu işte çalışacak, hususî katipler tutulmuştur. Sözgelimi Hişâm İbnu Abdilmelik, Zühri'nin emrine iki kâtip vermiştir. Bunlar tam bir yıl boyu Zühri'nin hadîslerini yazmışlardır.

Tedvîn faaliyetlerine, halife Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) bizzât katılmış, elinde defter kalem namazlara devam etmiş, namazlardan sonra teşkil edilen ders halkalarına oturarak Avn İbnu Abdillah'dan, Yezîb İbnu'r-Rakkâşî'den hadîs yazmıştır.

Tedvîn sırasında, sâdece Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilen rivâyetler değil, Sahâbe hazerâtından ve Tâbiîn'den rivâyet edilen âsâr da bâzı muhaddislerce "sünnet" mefhumuna dâhil edilerek yazılmıştır.

Halife'nin, emriyle taşrada yazılan hadîsler defterler hâlinde merkeze gönderilmekte, orada çoğaltılarak tekrar İslâm beldelerine yollanmaktaydı. Bu mühim hususu tevsik eden bir rivâyet Zühri'den gelmektedir: "Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) Sünnet'in cem edilmesini emretti. Biz de onu defter defter yazdık. Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) üzerinde hâkimiyeti bulunan her bir yere bunlardan bir defter yolladı."

Bu yollanan defterlerin, merkezdeki aslî nüshalardan çoğaltılan tâli nüshalar olduğu muhakkaktır.

Bazı rivâyetler, merkezde toplanan hadîslerin, ulemâ nezâretinde belli bir kontrolden geçirildiğini ifade etmektedir: Ebu'z-Zinâd Abdullah İbnu'z-Zekvân anlatıyor: "Ömer İbnu Abdilaziz'in fukahâyı topladığını gördüm. Ulema ona pek çok sünnet toplamıştı. (Bunları fukahâ ile birlikte okuyor) kendisiyle amel olunmayan bir sünnet zikredilince: "Bu fazladandır, üzerine amel yoktur" diyordu".

Yukarıda, merkezden taşraya gönderildiği belirtilen nüshaların bu kontrol muâmelesinden sonra istinsah edilmiş olabileceği söylenebilir.

Tedvîn faaliyetlerinin mühim bir hususiyeti, hadîslerin, sünen, sahîh veya müsned gibi herhangi bir tasnif tarzında yazılmamış olmasıdır. Burada hadîsleri yazıya geçirmek, yazı ile tesbît etmek esas alınmıştır, şu veya bu tarzda, şu veya bu maksada uygun olması değil. Bu sebeple, merfu, mevkuuf ve maktu rivâyetler sahîhi, haseni ve zayıfıyla birlikte iç içe, yan yana yazılmıştır. Bunların temyiz ve tanzimi müteakip asırda tevbîb devri'nde ele alınacaktır.¹⁷

Medine Valisi Ebu Bekr İbnu Hazm, devrinin büyük bir hadîs âlimi olmasına rağmen Ömer İbnu Abdilaziz'in emrine icâbet ederek şahsen hadîs yazdığına dâir elimizde kayıt yoktur. O, vali sıfatıyla ulemâyı bu faaliyete icbar etmekle yetinmiş olabilir. Nitekim bu işi can u gönülden benimseyip birinci derecede rol oynayan Zühri, bir Medine âlimidir ve Ebu Bekr İbnu Hazm'in emriyle işe başlamış olması şüphe götürmeyen bir husustur.

Tedvîn işinin meyvesini tam olarak görmeye Ömer İbnu Abdilaziz'in ömrü vefa etmemiş olsa da onun devrinde tedvîn edilenlerin istinsah edilerek taşra vilâyetlere gönderilecek bir seviyeyi bulduğunu bizzat Zühri'den intikal eden bir rivâyete istinâden az önce kaydettik. Bu sebeple İslâm âlimleri, ilk tedvîn işinin Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) zamanında, birinci hicrî asrın son yıllarında ele alındığında ittifak ederler.¹⁸

¹⁷ Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, 1/116-117.

¹⁸ Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, 1/117.

V. Tedvînde Hizmeti Olan Muhaddisler

Hadislerin tedvini Zühri başkanlığında çalışan bir grup âlimin Şam'da yürüttüğü sınırlı bir faaliyet değildir. İslâm âleminin her tarafında bu faaliyet yürütülmüştür. Tedvînde ilk hizmet verenler arasında şu isimleri sayabiliriz:

Mekke'de: Abdülmelik İbnu Cüreyc (V. 150/767), Medine'de: Muhammed İbnu İshâk el-Muttalibî, (151/768); yahud İmam Mâlik (179/795), İbnu Ebî Zi'b, Basra'da: Rebi' İbnu Sabih (160/777); yahud Said İbnu Ebî Arûbe (156/772) yahud Hammâd İbnu Seleme (167/783); Kufe'de: Süfyan Sevri (161/777); Şam'da: Abdurrahman Evzâ (157/773); Vâsıt'ta: Hüseyim İbnu Beşir es-Selemî (183/799); Yemen'de: Hâlid İbnu Cemil, Ma'mer İbnu Râşid (153/770); Rey'de Cerir İbnu Abdi'l-Hâmid (188/803); Horasan'da Abdullah İbnu'l-Mubârek (181/797). Bunlardan başka Hişam İbnu Hibbân'ın (147/764); Yahya İbnu Zekeriyya İbni Ebî Zâide'nin (183/779); Vekî İbnu'l-Cerrâh'ın (196/811), Abdurrahmân İbnu Mehdî'nin (198/813) de isimleri tedvînde zikredilir.

Bu zatların hepsi de ikinci asır ricâlidir ve tedvînleri, Sahâbe'nin akvali ve Tabiîn'in fetvalarıyla doludur.

İkinci Asır'da tedvîn edilen kitaplardan meşhur olanlar şunlardır: İmam Malik'in *Muwatta'*, İmâm Şâfiî'nin *Müsned'i*, İmâm Abdurrezzâk İbnu Hümâm'ın (211/826) *Muhtelifu'l-Hadis'i* ve *el-Câmi'si*, Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın (160/776) *Musannafı*, Süfyan İbnu Üyeyne'nin (198/813) *Musannafı*, Leys İbnu Sa'd'ın (175/791) *Musannafı*dır.¹⁹

---

¹⁹ İbrahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: 1/118.